

IŠ RYTŲ AUKŠTAIČIŲ TARMIŲ DAUGISKAITOS INESYVO FORMŲ ISTORIJS

K. MORKŪNAS

Yra pagrįsta nuomonė, kad dabartinis lietuvių kalbos vietininkas, dar vadinamas esamuoju vidaus vietininku, arba inesyvu, padarytas su postpozicija **-ėn*. Pirmiausia tai rodo taifmės. Visi rytų aukštaičiai ir dzūkai, senąjį žodžio galo **-en* (ar **-e*) išvertę *-i*, vienaskaitos inesyvą taria *lauki*¹ < **lauk-ėn* (> literatūrinėje kalboje *laukė*), vadinasi, kaip ir vienaskaitos įnagininką *žemì*, atsiradusį iš **žem-ėn* (> lk. *žemė*); plg. taip pat senųjų lietuvių kalbos paminklų, rašytų rytų aukštaičių tarmės pamatu, vienaskaitos inesyvo formas: *sudeimi* AK² 22₁₁, *tami septyneti* AK 48₂₄, *raszty* PS³ I 15₉, *giwenimy* PS I 43₁₈ šalia vienaskaitos įnagininko *galybi* AK 52₁₈, *galiby* PS I 15₃.

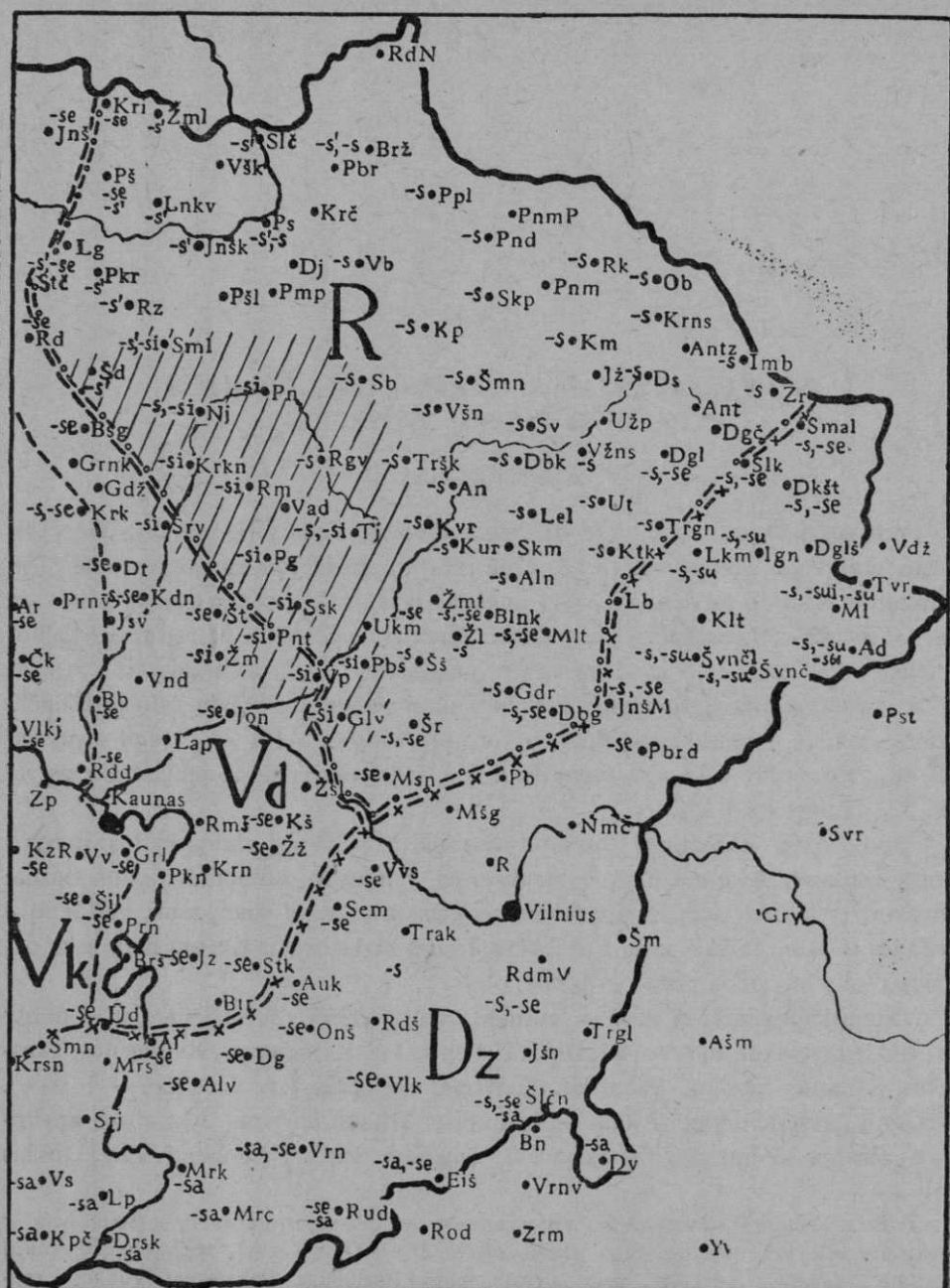
Įrodinėdami dabartinės (literatūrinės) lietuvių kalbos daugiskaitos inesyvo formų *laukuosė*, *šakosė* kilmą iš **laukuos-ėn*, **šakos-ėn*, kalbininkai gana dažnai remiasi ir rytų aukštaičių tarmių formomis *laukuosi*, *šakosi*, manydami, kad ir jų *-i* atsiradęs iš **-ėn*. Tačiau pastarųjų formų kilmės klausimas iš tikrųjų nėra toks paprastas, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Daugiskaitos inesyvą su *-i* — *laukuosi*, *šakosi*, *žievəsi* (*ževəsi*), *pirtysi* — dabar turi tik tai pietvakariniai rytų aukštaičiai: Panevėžio, Krekenavos, Ramygalos, Truskavos, Pagirių, Siesikų, Pabaisko, Gelvonų apylinkės (žr. žemėlapi — 1 pav.). Kita rytų aukštaičių pietinė dalis — Lyduokių, Molėtų, Širvintų, Musninkų apylinkės — vartoja to linksnio formas su *-e*: *laukuose*, *šakose*, *žievėse*, *pirtyse*; tokias

¹ Kitų kaimienų vienaskaitos inesyvo formų postpozicijos balsis rytų aukštaičių ir dzūkų tarmėse yra nukritęs, plg.: *galvo*, *pievo*, *žemė* (Panevėžys), *medy*, *vagoj*, *saujij* „saujoje“, *dabė(j)* „duobėje“, *upij* „upėje“, *pirty* (Gelvonai, Pabaiskas), *ruňkaj* „ran-koje“, *valdžioj*, *akmeny* (Debeikiai), *kely*, *šakoj*, *duobėj*, *aky*, *tuřguj* (Linkmenys), *lóvoj*, *gerklėj*, *širdzij*, *nósi* (Kaniava, Varėnos raj.).

² Der polnische Katechismus des Ledesma und die litauischen Katechismen des Dausza und des Anonymus vom Jahre 1605 nach den Krakauer Originalen und Wolters Neudruck interlinear herausgegeben von Ernst Sittig, Göttingen, 1929. AK=Anonimio 1605 m. katekizmo tekstas, DK=M. Daukšos 1595 m. katekizmo tekstas.

³ PS=Šyrvids Punktay sakimu (Punkty kazań), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht. Göttingen, 1929.

1 pav. Daugiskaitos inesyvo galūnių — [šako] -su, -sui, -se, -sa, -si, -sbi, -s', -s — paplitimas aukštaičių tarnėse. Brūkšniais pažymėtame plote žodžio galo trumpasis *e* dėl redukcijos virsta *i*. Vk — vakarų aukštaičiai. Vd — vidurių aukštaičiai. R — rytų aukštaičiai. Dz — dzūkai. Gyvenamųjų vietų vardų santrumpos yra tokios, kaip ir „Lietuvių kalbos žodyno“ (I–VI, Vilnius, 1941–1962). (Žemėlapis padarytas, remiantis lietuvių kalbos atlasui surinkta tarminė medžiaga, esančia Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute.)

formas (su *-e*) turi ir atskiros dzūkų šnektos – Dūkštas, Valkininkai, Daugai. Visoje šiaurinėje (didžiausioje) rytų aukštaičių tarmės ploto dalyje dabar vartojamos sutrumpėjusios daugiskaitos inesyvo formos, pvz.: *dideliūos'* (*-s'* = minkštas *-s*), *geriūos'*, *miškuūos'*, *svečiuūos'*, *gerōs'*, *pačiōs'*, *šakōs'*, *didetēs'*, *akys'*, *pirtys'* (Linkuva, Joniškėlis, Pakruojis, Šeduva); *dideliūos*, *geriūos*, *miškuūos*, *svečiuūos*, *gerōs*, *pačiōs*, *šakōs*, *didetēs*, *akys*, *pirtys* (Biržai, Vabalninkas, Kupiškis, Pandėlys, Rokiškis, Zarasai, Dusetos, Anykščiai, Utena).

Gali kilti klausimas, ar daugiskaitos inesyvo formos su *-e* minėtose rytų aukštaičių ir dzūkų šnektose nėra naujos, ar jos nepateko į tas šnektas iš literatūrinės kalbos. Kad taip nėra, rodo senieji lietuvių kalbos paminklai. K. Širvydo raštuose daugiausia vartojamas daugiskaitos inesyvas su *-e*, pvz.: *knigose szwyntose* PS I 3₂₅, *linksmibese ne izsakitose* PS I 7₁₁, *piktuose iu darbuose* PS I 31_{26–27}, *namuose* PS I 32₁₄, *ažudraustose* PS II 4₁₉, *gardibese* PS II 4₁₉, *širdise* PS II 47₇. F. Špechto nuomone, tikrasis K. Širvydo tarmės daugiskaitos inesyvas buvęs su *-i* (*-y*), o formos su *-e* atsiradusios dėl rašomosios kalbos įtakos⁴. Špechtui nebuvo žinoma, kad pastarosios formos ir dabar vartojamos rytų aukštaičių tarmėse⁵. Tačiau jo nuomonės teisingumu abejoti verčia jau vien tas faktas, kad balsį *-e* turi „Punktų sakymų“ I dalies visos (visų kalbos dalių ir visų kamienų) 229 daugiskaitos inesyvo formos, o II-oje dalyje iš esančių 143 to linksnio formų su *-e* yra 129, su *-a* – 10 (*runkosa* 1₁₄, 25₄, *kuriosa* 94₂₆, *dienuosa* 95₂₇, *žadžiosa* 149₁₆, *piktibesa* 168₃, *kitosa* 201₂₈, *wietosa* 202₁, *tamsibessa* 243₂, *knigosa* 254₁₆) ir tikrai 4 yra su *-i* (*pasnikuosy* 6₅, *laukuosy* 94₁₉, *kuriosy* 94₂₂, *reykačiuosy* 96₂₇). Jeigu, apskritai, kitų tarmių ar ankstesnių lietuviškų raštų įtakos Širvydas ir neišvengė, tai ta įtaka niekada nenustelbė jo paties tarmės ypatybių⁶. Dėl to pateikti statistiniai duomenys rodo, kad tikrosios „Punktų“ autoriaus tarmės daugiskaitos inesyvo formos buvo ne su balsiu *-i* (ar *-a*), bet su *-e*. Vertas dėmesio ir tas faktas, kad formos su *-i* ir *-a* pasitaiko tik „Punktų“ II dalyje, kurioje kitų tarmių elementų pasitaiko daugiau, negu I dalyje⁷.

Vadinasi, daugiskaitos inesyvo formos su *-e* rytų aukštaičių tarmėse yra ne naujai (dėl literatūrinės kalbos įtakos pastaraisiais dešimtmečiais) atsiradusios; jos vartotos jau daug senesniais laikais. Kokia tų formų kilmė?

Jeigu laikytumės nuomonės, kad rytų aukštaičių (ir dalies dzūkų) dabar vartojamo daugiskaitos inesyvo tiesioginis prototipas turėjo postpoziciją **-én*, būtų neaišku, kodėl iš jos vienur atsirado *-i*, o kitur – *-e*. Gal ten, kur to linksnio formos turi *-e*, iš postpozicijos anksčiau nukrito tautosilabinis *n*? Tačiau taip galvoti nėra pamato, kadangi *en* vartimo dvigarsiu *in* metu kitų formų **-én* visose rytinėse tarmėse dar turėtas sveikas (plg. jau minėtus tų tarmių vienaskaitos įnagininką *žemi*

⁴ Plg. Sirwyds Punktay sakimu (Punktų kazań)..., herausgeg. von. Dr. Franz Specht, p. 16*, 31*.

⁵ Plg. ten pat.

⁶ Plg. gana retai „Punktuose“ pasitaikančius dvigarsius *am*, *an*, *em*, *en* (*amžinu* II 36₄, *ápitamsemis* II 142₂₁, *brangiu* II 207₄, *žemčiuguose* II 179₃₁, *ažudenktu* II 182₇, *nendres* II 99₈, *niopkenčia* II 142₂₃) vietoj rytų aukštaičių *um*, *un*, *im*, *in* (*umžynon* I 6₃₀, *tumsibi* II 142₃₀, *brungiu* I 29₁₃, *žimčiugus* II 36₂₃, *ážudingie* II 18₂₂, *nindres* II 99₁₀, *niopkinčia* II 143₁).

⁷ „Punktų sakymų“ II dalis, išleista 15 metų po K. Širvydo mirties, matyti, daugiau taisyta leidėjų.

< *žemēn ir vienaskaitos vietininką *miški* < *miškēn). Galima taip pat spėti, kad daugiskaitos inesyvo formų su -i ir -e turėta skirtingos postpozicijos; tačiau ir tam spėjimui pagrįsti tuo tarpu nėra duomenų. Dėl to pažiūrėkime, ar minėtos formos negalėjo atsirasti iš vienos formos fonetiškai. Pasirodo, tokiai pažiūrai rytų aukštaičių tarmių žodžio galo vokalizmo dėsniai iš tikrųjų neprieštarauja. Tarmėse, dabar turinčiose daugiskaitos inesyvą *laukuosi, šakosi*, atviro ir uždaro žodžio galo trumpasis *e* dėl galūninių balsių redukcijos yra išvirtęs balsiu *i*, plg. tų tarmių vienaskaitos šauksmininką *vaiki*, daugiskaitos galininką *kárvis, katīs, pusīs, šakis*; tarmėse, kuriose inesyvo formos yra *laukuose, šakose*, minėtas *e* išlikęs sveikas, plg.: *vaikē; kárves, katēs, pusēs, šakēs* (plg. taip pat K. Širvydo daugiskaitos galininko formas: *žmones* PS I 260, *karalīstes* PS I 273, *sunkībės* PS II 37²⁸, *duobės* PS II 39⁷). Tai rodo, kad ir inesyvo formų *laukuosi, šakosi* -i galėjo atsirasti iš trumpo -e⁸. Tačiau, pripažinus tokią minėtų formų kilmę, kartu tektų pripažinti, kad senesnės daugiskaitos inesyvo formos **laukuos-en, *šakos-en* (ar **laukuos-ē, *šakos-ē*) tose rytinėse aukštaičių tarmėse visiškai nebuvo vartotos. Ar galėjo taip būti?

Šalia vienaskaitos inesyvo, padaryto su postpozicija *-ēn, kai kuriose lietuvių tarmėse ilgą laiką dar buvo vartojamas daugiskaitos inesyvas su senąja (bendraindoeuropietiška) galūne, pvz.: *laukuosu, šakosu* (plg. s. indų *áśvēṣu, áśvāsu*, s. slavų *dusěxō, rōkaxō*). Pastarojo tipo daugiskaitos inesyvą randame visuose XVI a. Karaliaučiaus lietuviškuose leidiniuose — M. Mažvydo, B. Vileto, J. Bretkūno raštuose⁹. Dar ir D. Kleinas savo 1653 m. gramatikoje („Grammatica Litvanica“) rašo: „Dėl daugiskaitos vietos ablatyvų galūnės lietuvių rašytojų tarpe nėra vieningos nuomonės. Vieni mano, kad jų galūnė turi būti *fu*, kiti — *fe*, tretį — *fa*“¹⁰. Daugiskaitos inesyvas su -u pasitaiko ir rytų aukštaičių tarmės pamatu raštuose senuosiuose raštuose. Pavyzdžiui, Anoniminiame 1605 m. katekizme (AK) esančios 24 to linksnio formos yra visos su -u (*Metūsu* 7²⁴, *paskundōsu* 41¹⁸, *dungūsu* 43³³, 44²⁷, *dunguosu* 46³³, *Dunguosū* 48⁶, *Kitōsu* 50²¹, *dalosū* 50²¹, *kuriosu* 60¹², *tosu* 63⁴, *dienosu* 63⁴, *kuriosū* 63⁴, *szwintūsu* 63¹², *darbūsu* 70¹⁵, *gerybesū* 70¹⁵, *szwintosu* 70¹⁸, *szwintēsu* 76³⁰, *Gierūsu* 78³⁰, *derunciūsu* 78³⁰, *dayktūsu* 78³⁰, *iōsū* 87¹⁵, *mētūsu* 87²⁴, *metūsu* 87³⁰, *nusi-deimūsu* 106¹²).

⁸ K. Būgos „Lietuvių kalbos žodyne“ yra duota daugiskaitos inesyvo forma *akysi*, prie kurios pažymėta, kad ji pasitaiko Anykščių ir Kupiškio tarmėse senosios kartos kalboje (plg. K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 359). Tos formos kildinimas iš **akysēn* (plg. ten pat) yra labai abejotinas. K. Būga, prie *akysi* davęs santrumpas An. (=Anykščiai) ir Kp. (=Kupiškis), nenurodė mažesnių gyvenamųjų vietų, kuriose forma girdėta. Iš tikrųjų kiek į pietvakarius nuo Anykščių, Kupiškio (pvz. apie Kavarską, Karsakiškį) ir šiandien greta sutrumpėjusių daugiskaitos inesyvo formų (pvz. *akys*) pasitaiko formos ir su galiniu balsiu -i (*akysi*), galėjusiu atsirasti iš -ē dėl redukcijos (pačiuose Anykščiuose, o taip pat Kupiškyje žodžio galo trumpasis *e* į *i* neverčiamas).

⁹ Daugiskaitos inesyvas daugiausia su -u yra ir tuo metu (pvz., 1578, 1589 m.) lietuvių kalba paskelbtuose Prūsijos valdžios įsakymuose, plg. Prūsijos valdžios gramatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, Vilnius, 1960, Nr. 1; Senieji lietuvių skaitymai, Kaunas, 1927, p. 59, 61 tt.

¹⁰ Zr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957, p. 434. D. Kleinui rūpėjo raštų kalbos norminimas. Dėl to jis siūlo vyriškosios giminės daugiskaitos inesyvo formas vartoti su *se*, o moteriškosios giminės — su *sa* (plg. ten pat); tos taisyklės jis pats ir laikosi savo gramatikoje.

Anksčiausiai daugiskaitos inesyvas su postpozicija *-*én*, rodos, pradėtas var-
toti vidurinių ir dalies vakarinių lietuvių tarmių. Jau pirmuosiuose Lietuvoje pasiro-
džiusiuose (katalikų ir reformatų) leidiniuose, rašytuose vidurio aukštaičių tarmės
pamatu, vyrauja formos su -*e*. Pavyzdžiui, M. Daukšos „Katekizme“ (1595 m.)
visos (61) daugiskaitos inesyvo formos yra su -*e*, iš jo „Postilės“ (DP¹¹) pirmajame
100 puslapių esančių 244 to linksnio formų su -*e* yra 237, su -*a* – 5 (*pacžiosa* 27₅₀,
wâlosa 30₃₄, *szirdissa* 30₃₄, *szwêtessa* 33₃₅, *ritûsa* 58₁₂) ir po 1 su -*u* ir -*i* (*wistiklûsu*
35₁₀, *dienosi* 58₃₈); M. Petkevičiaus „Katekizme“¹² iš 103 formų 98 yra su -*e*, o 5 –
be galinio balsio (*námuos* 76₁₇, *WIsuos* 90₇, *sunkibes* 116₅, *baisibes* 135₉,
pamokstuos 148₂₁).

Iš vidurio aukštaičių daugiskaitos inesyvas su -*e* galėjo paplisti ir į rytines aukš-
taičių tarmes¹³. Spėjimą, kad tos formos plito iš vakarų į rytus, rodos, tvirtina ir
pačios rytinės lietuvių tarmės (Linkmenys, Švenčionėliai, Švenčionys, Adutiškis,
Tverėčius, Gervėčiai, Lazūnai), kuriose dar ir dabar vartojamas daugiskaitos inesy-
vas su senąja galūne¹⁴, pvz.: *krūmuosu*, *miškuosù* (šalia *krūmuos*, *miškuos*), *šakosù*,
duobėsù, *akisù*, (šalia *akysù*, *akysu*), *tuřguosu* (šalia *tuřguos*) (Linkmenys); *šakàsù*,
dùlkèsù, *žievèsù*, *nýcysu* (Tverėčius), *júosu*, *Smurgáinysu* (Gervėčiai), *vařtuosu*, *ùpèsu*
(Lazūnai). Tiesa, atskirose rytinėse šnektose pasitaiko ir kitokių daugiskaitos ine-
syvo formų. Pavyzdžiui, Adutiškio šnektose greta sutrumpėjusių formų (pvz. *miš-
kuos*) ar formų su -*u* (pvz.: *pievasu*, *akysù*) dar yra formos: *miškuosy* (ar *miškuo-
sù*) *ilguosy*, *akysy*, *šakásy* (*y* = suužpakalėjęs *i*). Daugiskaitos inesyvas *miškuosy*
galėtų būti atsiradęs iš **miškuosén*, kaip ir tos šnektos vienaskaitos įnagininkas *pu-
sù* iš **pusén*. Tačiau vargu ar taip buvo. Nuo seno vienoje šnektose dvejopos to pa-
ties linksnio formos negalėjo būti vartojamos – viena katra jų tikriausiai yra nau-
ja. Formų su -*y* senumo nerodo daugiskaitos iliatyvas (einamasis vidaus vietinin-
kas), kuris Adutiškio šnektose, kaip ir gretimose šnektose, daromas iš daugiskaitos
inesyvo, pridėdant prie jo pagal vienaskaitos iliatyvą -*n*¹⁵, plg.: *miškuosun*, *žirniuo-
sun*, *šakásun*, *dùlkèsun*, *durýsun*. Daugiskaitos iliatyvo *miškuosyn* Adutiškio šnektos
je nepasitaiko. Tai leidžia manyti, kad tos šnektos daugiskaitos inesyvas *miškuosù*

¹¹ DP=Postilla Catholica. Tái est: Ižguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir
szwêtes per wissús metús. Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą Kanoniką Médnikų, iž lėkiszko
pergúldita. Wilniui Drukárnioi Akadēmios, 1599. (Skaitmenys po pavyzdžių rodo pus-
lapius ir eilutes.)

¹² Šio lietuvių kalbos paminklo tarmės klausimu žr. J. K r u o p a s, Dėl M. Petke-
vičiaus Katekizmo (1598 m.) tarmės, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“, seri-
ja A, t. 2 (3), 1957, p. 191 tt.

¹³ Morfologinių formų migracijos atvejų lietuvių kalbos tarmėse iš tikrųjų pasi-
taiko, plg. dzūkiškas veiksmažodžių formas, paplitusias gretimose rytų, vidurio ir vakarų
aukštaičių tarmėse: *áudiau* „audžiau“, *matiaū* „mačiau“ – Musninkai, Čiobiškis, Padai-
gai (Upninkų apyl.), Gegužinė, Palomenė, Zasliai, Navininkai (Kalvarijos raj.); *bátau*
„būčiau“, *sakýtau* „sakyčiau“, *turéttau* „turėčiau“ – Užuguostis, Jieznas, Punia; *áitai* „ei-
tum“, *kástai* „kastum“, *sakýtai* „sakytum“, *sédétai* „sėdėtum“ – Jieznas, Prienai, Kapsu-
kas, Kalvarija.

¹⁴ Kitose tarmėse pasitaiko tik viena kita suprieveiksmėjusi forma su senojo vie-
tininko galūne, plg. *netoliesu* (Subačius).

¹⁵ Tokiu būdu padarytą daugiskaitos iliatyvą turi ir dalis pietvakarinių rytų aukš-
taičių (Gelvonai, Pabaiskas), plg.: *miškuosin*, *šakosin*, *pirtysin* (< daugiskaitos inesyvas
miškuosi, *šakosi*, *pirtysi* + *n* pagal vienaskaitos iliatyvą *miškan*, *šakon*, *pirtin*).

yra naujas. Iš tikrųjų to tipo formos (su *-bi*) dažniau vartojamos jaunesniosios kartos. Tverėčiaus šnektose ir gretimose šnektose daugiskaitos inesyvo formų raidai aiškia įtaką daro vienaskaitos inesyvo formos. Pagal vienaskaitos inesyvą *šakōj*, *žēmēj* ten *-j* pridedamas ir prie tų pačių kamienų daugiskaitos inesyvo formų¹⁶, plg.: *jienāsuī*, *šakāsuī*, *dūlkēsui*, *žievēsui* (Tverėčius). Vėliau galūnė *-ui* kai kur apibendrin-ta ir kitų kamienų inesyvams, plg.: *miškūosui*, *gerūosui*, *kitūosui*, *trijūosui* (Sekonai, Ignalinos raj.). Vienaskaitos inesyvo įtaką, galimas daiktas, patyrė ir Adučiškio šnektos daugiskaitos inesyvas. Tikrai čia visiems vardažodžių kamienams buvo apibendrinta galūnė *-bi* pagal tokias tos šnektos vienaskaitos inesyvo formas, kaip: *galbi* (< **galēn*), *kaklbi*, *mēšbi*, *stalbi*, *šilbi*, *āuksbi*, *balsbi*, *kimsbi* „kemse“. Panašiai gali būti atsiradusios ir Lazūnų daugiskaitos inesyvo formos su *-i* ar *-bi*, pvz.: *mētuosi*, *juosbi*¹⁷.

Spėjimui, kad daugiskaitos inesyvas su *-e* plito iš vakarų į rytus, tarytum prieš-tarauja M. Daukšos, vidurio aukštaičių tarmės atstovo, formos: *kuriosę* DP 10₁₁, *anosę* DP 10₁₅, *rėikalūšę* DP 18₃₇. Kai kurių kalbininkų manymu¹⁸, tų formų *-ę* rodo, kad tais laikais (XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje) inesyvo postpozicijos balsis buvo tartas su nosinumu. Pažiūrėkime, ar M. Daukšos raštuose daugiskaitos inesyvo postpozicija visur žymėta raide *ę*, ar ta raidė iš tikrųjų reiškė nosinį balsį.

Aukščiau minėtų „Postilės“ (p. 1–100) 237 daugiskaitos inesyvo formų postpozicijos balsis *e* žymimas taip: *ę* – 72 formos (iš jų viena forma su *-ę* – *ku-riose* 52₃₄), *ia* (*anosia* 8₃₇, *māriosia* 11₂₅, *daiktūsia* 22₃₆) – 54, *ē* (*kuriūšē* 2₂₅, *namūšē* 3₄, *nēteisibesē* 3₃₉) – 37 ir *e* (*kuriosē* 2₂₅, *gūlūse* 5₅) – 74; „Katekizmo“: *ę* – 20, *ē* – 24 ir *e* – 17. Dėmesį atkreipia tas faktas, kad su nosinumo ženklu niekur nerašomi *ia* ir *ē*. Atidžiau pažiūrėję į Daukšos rašybą, pamatysime, kad tiems *ia* ir *ē* minėtas (nosinumo) ženklas ir nereikalingas, nes raide *ę* žymėtas ne su nosinu-mu tartas postpozicijos *e*, bet paprastas platusis *e*¹⁹. Kad iš tikrųjų taip yra, rodo toks pat plačiojo (galūnės ir kamieno) *e* žymėjimas ir kitais atvejais, plg.: *biŭiomē* DK 60₂₆, *turimē* DP 1₃₄ ir *gėidžemē* DK 61₁₄, *wadinamē* DP 2₄, *passakikitē* DP 1₁₂, *Passakikite* DP 1₁₄ ir *Eikite* DP 10₄₁; (vns. įnag.) *mētu* DP 2₂₄ ir *mētū* DP 2₁₀; *tēisus* DP 2₄₇, *mēite* DP 3₁₅ ir *nuteisinimo* DP 1₃₄, *wėidq* DP 10₃₈; *ižgēlbetoio* DP 1₃₆ ir *iž-gēlbetoio* DP 1₃₇. Daukša nuo plačiojo *e* neskyrė ir supriešakėjusio *a*; dėl to jis taip

¹⁶ Plg. K. Būga, Rinktiniai raštai, III, p. 359.

¹⁷ Iš Lazūnų skirtingi tos apylinkės lietuvių tarmės tyrinėtojai yra pateikę labai įvairias daugiskaitos inesyvo formas, plg.: *kuruosui*, *ažaruosui*, *ūpēsui*, *juosui*; *palācuosa* (žr. P. Arumaa, Litauische Mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit gramma-tischen Anmerkungen, Dorpat, 1930, p. 33, 34); *mokyklosu*, *nastruosū*; *vaftuosui*, *keturo-sui* „keturiese“; *Valdzikuose*, *dviejose*; *Bebrėnuosa*; *trijuosai* „trise“; *Lazānuosi*, *Titkā-nuosi*; *juosbi* (žr. J. Senkus, Kai kurie Lazūnų tarmės ypatumai, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“, serija A, t. 1 (4), 1958, p. 187; Lazūnų tarmės tekstai, „Lie-tuvių kalbotyros klausimai“, t. 2, Vilnius, 1959, p. 216 tt.); *vaftuosai*, *dzvijosbi*, *jau-josbi* (žr. E. Grinaveckienė, Tarmių medžiagos rinkimas lietuvių kalbos atlasui, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 3, Vilnius, 1960, p. 193).

¹⁸ Plg. J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa, 1956, p. 27.

¹⁹ Atskirais ženklais platųjį *e* žymėdamas (ženklų įvairumas galėjo atsirasti ir dėl spaustuvės kaltės), Daukša norėjo tą balsį atskirti nuo siaurojo *e* (=ė). Siaurasis *e* Daukšos raštuose nosinumo ženklu niekur nežymimas, plg.: *padāre* DP 1₁₇, *uždėio* DP 1₁₈, *wirszutinemis* DP 1₂₉, *geribių* DP 1₃₄. Pasitaikantis tokiu atveju viename kitame žodyje *ę* (ar *ę*) vietoj *e* yra korektūros klaida („Postilėje“ kartais ištaisyta klaidų atitaisy-mė).

pat rašomas įvairiai, plg.: *labiáušę(i)* DK 61²⁹, *saldžėuses* DK 127²⁰, *saldžėusėme* DK 86¹⁷, *Wīrėuses* DK 133²⁶; *gėrėus* DP 2¹³, *gėrėus* DP 2², *džėugsmtū* DP 2¹.

Taigi manyti, kad Daukša raide *ę* žymėjęs su nosinumu tartą daugiskaitos inesyvo postpozicijos balsį *-e*, nėra pamato. To balsio nosinumo niekur nežymėjo savo „Katekizme“ M. Petkevičius (tiesa, nosinius balsius žymėjęs labai retai ir ne-nuosekliai); apie postpozicijos *-e* nosinumą nieko nekalbėjo D. Kleinas (savo gramatikoje nosinius balsius jis atskirai aptarė ir žymėjo ²⁰). Tai rodo, kad tas *-e* nosinumą buvo praradęs jau daug senesniais laikais²¹. Vadinas, ir daugiskaitos inesyvas su *-e* į rytines aukštaičių tarmes galėjo patekti dar prieš pirmųjų kalbos paminklų, rašytų tų tarmių pamatu, pasirodymą.

Daugiskaitos inesyvo formų su *-e* (priešakinės eilės balsiu) paplitimą dideliame rytinių aukštaičių tarmių plote daugiausia galėjo lemti tas faktas, kad jos geriau už senąsias to linksnio formas (su *-u*) derinosi prie vienaskaitos inesyvo.

Čia pateikti lietuvių kalbos senųjų raštų ir dabartinių tarmių duomenys ir jų analizė leidžia daryti išvadą, kad rytų aukštaičių daugiskaitos inesyvo formos *laukuose*, *šakose* yra senesnės už tos tarmės ploto pietvakariniame pakraštyje vartojamas formas *laukuosi*, *šakosi*. Pastarųjų formų *-i* dėl žodžio galo balsių redukcijos atsirado jau iš sutrumpėjusio *-e* (<**-én*), o ne tiesiog iš **-én*.

ИЗ ИСТОРИИ ФОРМ ИНЕССИВА МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В ВОСТОЧНОАУКШТАЙТСКОМ ДИАЛЕКТЕ

К. МОРКУНАС

Резюме

Согласно традиционному мнению, непосредственный прототип инессива множественного числа, употребляемого в настоящее время в восточноаукштайтском диалекте литовского языка, имел постпозицию **-én*. Такое мнение якобы подтверждают диалектные формы инессива как единственного, так и множественного числа. Но если формы инессива единственного числа с гласным *-i* (напр., *miškì* <**miškēn*> в литер. яз. *miškė* «в лесу») характерны на всей территории восточноаукштайтского диалекта, то формы инессива множественного числа с тем же гласным (напр., *miškuosi* — в литер. яз. *miškuosė* «в лесах») употребляются только на юго-западной окраине данной территории, т. е. в окрестностях населенных пунктов Панявежис, Крякянава, Рамигала, Пагиряй, Сесикай, Пабайскас, Гялвонай. Для остальных восточноаукштайтских говоров свойственны сокращенные формы инессива множественного числа, напр.,

²⁰ Plg. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, p. 418 tt.

²¹ Kad lietuvių vidurio ir vakarų tarmėse daugiskaitos inesyvas seniau turėjo postpoziciją **-én*, rodo iš jo padarytos daugiskaitos adesyvo (esamojo pašalio vietininko) formos, pvz.: *bediėwiūšemp* DP 44⁵³, *iszmintiėgesniūšemp* DP 66²⁸, *žmonesemp* DP 67⁹, *tūšemp* DP 67¹⁶. Galima pridėti, kad Anoniminiame 1605 m. katekizme daugiskaitos adesyvo formų visiškai nėra, o K. Širvydo „Punktuose“ randame tiksliai kelias įvardžių to linksnio formas (*muspi* PS I 53⁴, 101²¹, 335²⁷, II 60⁴, 115²⁶, 135²⁸, 236¹⁵, 240³¹, *iusp* PS II 20³⁰, *iuspī* PS II 241²⁴), iš kurių apie senesnę daugiskaitos vietininko postpozicijos tarimą rytų aukštaičių tarmėse nieko nesužinome. Tokių duomenų nerandame ir dabartinėse lietuvių tarmėse. Iš Lazūnų pateikta daugiskaitos adesyvo forma *jūšemp* (žr. A. Laigonaite, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, „Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai“, Vilnius, 1957, p. 30) su dvigarsiu *-em-*, rodos, negali būti laikoma kiek gilesnės tos tarmės senovės liekana.

miškuos' (Линкува, Ионишкелис, Пакруойис), *miškuos* (Вабальнинкас, Панделис, Рокишкис, Утяна), и формы с гласным *-e*, напр. *miškuose* (Муснинкай, Ширвинтос, Бальнинкай, Молетай). Формы с *-e* (*miškiðse* или *miškuosè*) наблюдаются также и в отдельных дзукских говорах (Алове, Онушкис, Валькининкас, Дукштас), в которых инессив единственного числа оканчивается на *-i*, напр., *miški*.

О том, что формы инессива множественного числа с гласным *-e* в восточноаукштайтском диалекте не следует считать новыми, появившимися под влиянием литературного языка, свидетельствуют памятники древнелитовского языка. Напр., в 1-ой части „Punktaų sakimu“ К. Ширвидаса (представителя восточноаукштайтского диалекта) все (229) формы этого падежа имеют окончание *-e*. Чем же можно объяснить возникновение таких форм в восточноаукштайтском диалекте? В данном диалекте наряду с формами инессива единственного числа, образованными с постпозицией **-ēn*, некоторое время еще употреблялись формы инессива множественного числа с окончанием древнего (общиндоевропейского) локатива *-su*, напр., *miškuosu*. Это подтверждают древнеписьменные памятники и восточные говоры литовского языка (Линкмянис, Швянчёнелай, Твярячюс, Лазунай), в которых формы инессива с окончанием *-su* употребляются и в настоящее время. Судя по данным памятников древнелитовского языка, формы инессива множественного числа с постпозицией **-ēn* в начале появились в среднеаукштайтском диалекте и в некоторых западных говорах литовского языка. Таким образом, можно предполагать, что формы того же падежа с окончанием *-su* в восточноаукштайтском диалекте могли быть вытеснены формами с окончанием *-e*, заимствованными из среднеаукштайтского диалекта уже после исчезновения тавтосиллабического *n* в постпозиции **-ēn*. (В статье подвергается критике мнение некоторых языковедов, согласно которому представитель среднеаукштайтского диалекта М. Даукша, часто обозначая постпозитивный гласный инессива знаком *ę*, отразил якобы существовавшее в то время носовое произношение гласного *-e*). Распространение на сравнительно большой территории данного диалекта форм инессива множественного числа с гласным *-e*, т. е. с гласным переднего ряда, объясняется тем, что такие формы лучше согласовались с формами инессива единственного числа. На юго-западной окраине территории восточноаукштайтского диалекта от инессива множественного числа *miškuose* связи с редукцией гласного *ę* в конце слова возникли формы типа *miškuosi*, ср. следующие формы тех же говоров: звательный падеж единственного числа *vaiki* вместо *vaīke* «ребенок», винительный падеж множественного числа *kārvis* вместо *kārves* «коров», *mis* вместо *žemės* «земли».